

ROSSIYA IMPERIYASI DAVRIDA FARG'ONA VODIYSI AHOLISINING URF ODATLARI

Hoshimov Dilmurodjon Doniyorjon o'g'li

Farg'ona davlat universiteti, O'zbekiston tarixi kafedrası

e-mail.com: dilmurodhoshimzoda@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada XIX asr oxiri Farg'ona vodiysi tarixida siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy jarayonlar keskin tezlashgan davr voqea va hodisalarini yoritishga harakat qilingan.

Kalit so'zlar: marosimlar, to'y, uy-joy, xalq tabobati, udumlar..

Kirish. XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asr boshlarida Farg'ona vodiysi Rossiya imperiyasi tarkibiga qo'shilganidan so'ng, mintaqada siyosiy, iqtisodiy hamda madaniy jarayonlar tubdan o'zgarish bosqichiga kirdi. Ushbu jarayonlarga qaramay, vodiyning mahalliy aholisi — o'zbek, qozoq, tojik, qirg'iz hamda boshqa etnik guruhlar o'zining asrlar davomida shakllangan ma'naviy qadriyatlari, ijtimoiy institutlari va urf-odatlarini saqlab qoldi. Mintaqaning turmush madaniyati an'anaviy sharqona ijtimoiy-madaniy modelga asoslangan bo'lib, unda oila instituti, mahalla tizimi, diniy-marosimiy amaliyotlar va xalq udumlari markaziy o'rin tutgan.

Rossiya mustamlakachilik siyosati davrida Farg'ona vodiysida infratuzilma, savdo-xo'jalik munosabatlari va davlat boshqaruvi tizimi o'zgargan bo'lsa-da, mahalliy urf-odatlarining ko'plab unsurlari uzluksiz davom etdi va ba'zan moslashuv jarayonlarini boshdan kechirdi. To'y-marosimlari, sunnat to'ylari, hayit bayramlari, Navro'z tadbirlari, mehmonnavozlik an'analari, dafn-marosimlari, xalq tabobati, ayollar va erkaklar kiyinishi, uy-joy madaniyati kabi udumlar mahalliy jamiyat hayotining ajralmas qismi bo'lib qoldi.

Bu jarayon ikki tomonlama xususiyatga ega edi: bir tomondan, imperiya hukmronligi mahalliy jamiyatga ma'lum modernizatsion ta'sir ko'rsatgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, mahalliy aholining ma'naviy-diniy qadriyatlari mustahkamligicha qolib, ijtimoiy hayotda barqarorlik va madaniy identitetning davomiyligini ta'minladi. Shuningdek, ushbu davr manbalari — harbiy ma'muriy hisobotlar, sayyohlar va etnograflarning kuzatuvlari, mahalliy tarixiy-adabiy manbalar Farg'ona vodiysi aholisining turmush tarzi va urf-odatlarini to'g'risida boy ma'lumot beradi.

Ushbu maqolaning maqsadi — Rossiya imperiyasi davrida Farg'ona vodiysi aholisining urf-odatlarini va marosimiy amaliyotlarining tarixiy rivoji, ularning ijtimoiy hayotdagi o'rni, mustamlakachilik sharoitida davomiylik va transformatsiya jarayonlarini ilmiy tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot asosida mintaqaning etnografik xususiyatlari, diniy-ma'rifiy hayoti, oilaviy va jamoaviy udumlarining tarixiy asoslari, ularning zamonaviy davrgacha yetib kelgan shakllari yoritiladi.

Asosiy qism. Jamiyat hayotidagi urf-odatlarining o'rni. Farg'ona vodiysi aholisi urf-odatlarini mahalliy jamiyatning ijtimoiy-ma'naviy hayotini tartibga soluvchi asosiy me'yoriy tizim sifatida namoyon bo'lgan. An'analar avloddan-avlodga og'zaki tarzda o'tgan, ularning aksariyati diniy e'tiqod, mahalla institutlari va oilaviy tartib-qoidalar bilan chambarchas bog'liq edi. Rossiya imperiyasi hukmronligi davrida siyosiy-iqtisodiy jarayonlar o'zgarganiga qaramay, xalq hayotining asosiy marosimiy tuzilmalari saqlanib qolgan.

Mahalla, masjid va avlod vakillari urf-odatlarini qo'llab-quvvatlash, ularni tartibga solish va yosh avlodga yetkazishda markaziy rol o'ynagan. Bu, ayniqsa, mustamlaka sharoitida mahalliy identitetni saqlashning muhim omili bo'ldi.

Oilaviy marosimlar va udumlar. Farg'ona aholisi uchun nikoh — nafaqat oilaning shakllanishi, balki ikki avlod va ikki urug'ning birlashuvi sifatida muhim ijtimoiy institut hisoblangan. To'y marosimlari quyidagilarni o'z ichiga olgan:

Fotiha-to‘yi, Kelin salom, Sovg‘a-salom va sarpo berish, To‘y oqshomi va oq yo‘l duosi, Qiz oshi, kelin oshi, kuydirma udumlari.

Rossiya hukmronligi davrida to‘y marosimlariga biroz dunyoviylik kirib keldi, biroq diniy-shar‘iy talablarga amal qilish asosiy me‘yor bo‘lib qoldi.

Sunnat to‘y o‘g‘il bolaga diniy-ijtimoiy maqom beruvchi marosim sifatida katta nishonlangan. Bu jarayon masjidida duo qilish, oqsoqollar duosi, jamoaviy osh tarqatish ko‘rinishida o‘tkazilgan. Sovet davri boshlariga qadar bu marosim davomiyligi saqlanib qoldi.

Hayit bayramlari. Ramazon va Qurbon hayitlari mahalliy jamiyat birligini mustahkamlagan diniy-madaniy tadbirlar edi. Bayramlarda jamoaviy namoz, marhumlarga Qur‘on tilovat qilish, xayr-ehson va sadaqalar berish, ahil-qo‘shnichilik uchrashuvlari asosiy amaliyot sifatida davom etgan.

Navro‘z bahor va yangilanish ramzi bo‘lib, qozonlar qo‘yilib osh pishirilgan, sumalak tayyorlangan, xalq o‘yinlari (kurash, uloq, doira-qo‘shiq) tashkil etilgan. Mustamlaka siyosati Navro‘zni taqiqlamagan, aksincha Rossiya ma‘murlari uni xalq ruhiyatini anglash nuqtai nazaridan etnografik jarayon sifatida kuzatganlar.

Dafn marosimlari va xotira udumlari. Vafot etgan kishini yuvish, kafanlash va janoza namozi mahalliy shar‘iy tartib asosida bajarilgan. So‘nggi manzilga eltish, duolar o‘qish, qirq, yuz, elliginchi kun udumlari mavjud bo‘lgan.

Bu udumlar mustamlaka davrida ham o‘zgarmagan, rus ma‘murlari diniy marosimlarni daxlsiz qoldirgan, faqat ayrim jamoat yig‘ilishlariga nazorat o‘rnatgan

Xalq tabobati, e‘tiqod va mavsumiy udumlar. Farg‘ona aholisi ommaviy tibbiy muassasalar keng tarqalmaguncha o‘t-o‘lanlar bilan davolash, tabib va domlatabiblar “qon olish”, “pishiqla qo‘yish”, chilla tutish ko‘z tegishdan saqlash, tumorlash kabi an‘analarni keng qo‘llagan. Bahor-yoz udumlari (Hosil bayrami, suvga chiqqan kunlar), qish faslidagi marosimlar (chilla kechalari, yig‘inlar) jamiyatda mavsumiy ritmi belgilagan.

Kiyim-kechak va uy-joy madaniyati. Farg‘ona vodiysi kiyim-kechagi o‘ziga xos bo‘lib atlas, adras, bekasam matolar erkaklarda chopon, salla, belbog‘ ayollarda ko‘k-atlas, oq ro‘mol, taqinchoqlar.

Chust do‘ppisi kabi elementlar an‘anaviy tarzda saqlangan.

Uylar mahalliy iqlim va urfga mos qurilgan pishiq g‘ishtli hovlilar, ayvon, tandir, bog‘cha mehmonxonali hovli ichkarilik-tashqarilik tartibi. Mustamlaka davrida shaharlar modernizatsiyasi boshlansa-da, an‘anaviy uy-joy madaniyati uzoq muddat davom etdi.

Mustamlaka ta‘siri va urf-odatlarining davomiyligi. Rossiya imperiyasi hukmronligi mahalliy an‘analarni to‘liq yo‘q qilishga intilmagan, balki diniy institutlarga ma‘lum nazorat o‘rnatgan, marosimlarga bevosita aralashmagan, zamonaviy ma‘muriy-huquqiy tizim kiritgan, natijada urf-odatlar sinkretik tarzda — an‘anaviylik va yangilanish uyg‘unligida davom etdi. Mahalla tizimi, masjid va ulamo jamiyati xalq madaniyati va udumlarini himoya qiluvchi asosiy tayanch bo‘lib qoldi.

Xulosa

Rossiya imperiyasi davrida Farg‘ona vodiysi urf-odatlari jamiyatning ijtimoiy-ruhiy barqarorligini ta‘minlovchi va milliy identitetni saqlovchi omil sifatida amal qilgan. Siyosiy-iqtisodiy o‘zgarishlarga qaramay, mahalla va diniy tizim asosida shakllangan xalq udumlari mintaqaning ma‘naviy hayotida markaziy o‘ o‘rnini saqlab qolgan.

Rossiya imperiyasi hukmronligi davrida Farg‘ona vodiysi ijtimoiy-madaniy hayotida muayyan siyosiy va iqtisodiy o‘zgarishlar yuz bergan bo‘lsa-da, mahalliy aholining urf-odatlari, diniy-ma‘naviy qadriyatlari va ijtimoiy institutlari o‘zining barqarorligini saqlab qoldi. Mahalla tizimi, oila-munosabatlar tuzilishi, diniy marosimlar, to‘y va azadorlik udumlari, mavsumiy an‘analar hamda xalq tabobati kabi qadimiy odatlar jamiyat hayotida muhim normativ va tarbiyaviy vazifalarni bajargan.

Mustamlaka boshqaruvining ma'muriy nazorati oshganiga qaramay, Rossiya ma'murlari mahalliy udumlarni to'liq bekor qilishga urinmagan, aksincha, ularni ayrim hollarda etnografik kuzatish va siyosiy barqarorlikni ta'minlash maqsadida saqlashga intilgan. Shu bilan birga, yangi xo'jalik munosabatlari, sud-huquq tizimidagi o'zgarishlar, shahar infratuzilmasining kengayishi kabi modernizatsion jarayonlar ehtiyotkorlik bilan yuzaga chiqqan va marosimiy amaliyotlarga bevosita keskin ta'sir ko'rsatmagan.

Farg'ona jamiyatining urf-odatlari xalqning tarixiy xotirasi, diniy e'tiqodi va jamoaviy hayotidagi birdamlikning asosiy omili bo'lib xizmat qilgan. Mazkur davrda an'anaviy marosimlar milliy identitetni saqlash, madaniy merosni davom ettirish hamda ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda asosiy sotsial mexanizm vazifasini bajargan. Natijada, Farg'ona vodiysi aholisi o'zining boy marosimiy madaniyatini mustamlakachilik sharoitida ham yo'qotmagan, balki uni moslashtirib, jonli holatda davom ettirgan.

Shunday qilib, Rossiya imperiyasi davrida Farg'ona vodiysi urf-odatlari tarixiy transformatsiya jarayonini boshdan kechirgan bo'lsa-da, ularning asosiy mazmuni va ijtimoiy ahamiyati saqlanib qolgan; bu holat hudud aholisi madaniyati va milliy o'zligini himoya qilishning muhim omillaridan biri sifatida namoyon bo'ladi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Alimova D., Inoyatov F. Turkiston tarixi va madaniyati. — Toshkent, 2019.
2. Bobobekov H. Farg'ona vodiysi tarixidan. — Toshkent: Fan, 1997.
3. Karimov A. Qo'qon xonligi tarixi. — Toshkent: Akademiya, 2010.
4. To'ychiboev B. O'zbek xalqining urf-odat va an'analari tarixi. — Toshkent, 2018..
5. Наливкина М. В. Быт оседлого туземного населения Ферганской долины. — Казань, 1886.

6. Верецагин В. В. Туркестан. — СПб., 1890.
7. Куропаткин А. Н. Край Туркестан. — СПб., 1898.
8. Скалон Е. Материалы для географии и статистики Туркестанского края. — СПб., 1876.
9. Туркестанский сборник. Т. 1–594. — СПб., 1867–1917. (marosimlar, madaniyat bo‘yicha jildlar)
10. Curzon G. Russia in Central Asia. — London, 1889.